

Jednakost šansi može se održati politikom obrazovanja¹

Mirzeta Hadžić-Suljkić

Univerzitet u Tuzli

Filozofski fakultet

*“ Škola ne treba biti mučenje već
upravo suprotno, ona treba biti mjesto
gdje se njeguje emocionalni, društveni
i kognitivni razvoj djeteta.”*

(Bonnie Miller)

Sažetak

Ovaj rad postavlja pitanje inkluzivnog školovanja iz ugla djece sa razvojnim poteškoćama i izrade prilagođenog nastavnog plana i programa.

Objasnivši koncept inkluzivnog školovanja i prilagođenog nastavnog plana i programa prikazani su rezultati istraživanja koji sugeriraju da su problemi djece sa razvojnim poteškoćama samo parcijalno ublaženi postignutom integracijom u redovna odjeljenja. Rezultati istraživanja podržavaju sugestiju da se jednakost šansi može održati politikom obrazovanja i usavršavanja nastavnika kao i u očekivanim strukturnim razlikama u ishodima učenja. Mora se omogućiti nastavnicima da se razvijaju, da ostvare prostor za osjećaje a da pritom ne zaborave da su profesionalci.

Ključne riječi:

Inkluzija, integracija, djeca sa razvojnim poteškoćama, individualno prilagođeni program.

Uvod

Novi model škole, škole po Konceptiji devetogodišnjeg osnovnog odgoja i obrazovanja², treba razvijati po konceptu škole kao zajednice koja je visoko profesionalizirana, otvorena za nove spoznaje i veoma fleksibilna. Ovaj model baziran je na promjenama u strukturi i organizaciji osnovnog odgoja i obrazovanja i povezan je sa iskustvima kvalitetne pedagoške prakse u zemljama Evrope i svijeta, kao i sa vrijednim elementima ukupnog pedagoškog nasljeđa u Bosni i Hercegovini. Utemeljenje ovog koncepta zasnovano je između ostalog i na inkluzivnom obrazovanju, tj. obrazovanju za sve učenike prema njihovim mogućnostima.

To znači da je obaveza obrazovnih vlasti da omogući da svako dijete bude uključeno (integrisano) u redovnu nastavu i dobije onoliko gradiva koliko može savladati, a uz to da ima

¹ Mirzeta Hadžić-Suljkić, "Equal opportunities can be ensured through education policy", u: Tatković, N., Blažević, I., Radetić-Paić, M., Ružić-Baf, M., Šuran, F., Zuliani, Đ. (Eds.), *Monografija Education for development, Department of Educational Sciences, Juraj Dobrila University of Pula, Pula, Croatia, 2014:91-104.*, UDK:376.017 (prijevod)

² Primjena koncepcije devetogodišnjeg osnovnog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini počela je od školske 2004./ 2005. godine,

pravo i na individualno prilagođeni program. Govoriti o integraciji znači dati smjernice jednoj perspektivi koja se dotiče svih aspekata organiziranog života od usko organizativne, pravne, psihološke i kulturološke prirode (Canevaro i Luisa Zaghi, 2008). "Integracija se sastoji od mogućnosti da se nešto uskladi sa stvarnošću i da se ta stvarnost istovremeno transformiše, a tome treba dodati i mogućnost izbora" (Freire, 1967, 11). Kako bi se osigurala mobilnost učenika i diferencirani pristupi u odgoju i obrazovanju, cjelokupna programska struktura u sistemu osnovnog odgoja i obrazovanja mora biti fleksibilna, vodoravno i uspravno povezana. UNICEF zagovara da svako dijete – sa ili bez smetnji i invaliditeta, bogato ili siromašno, bez obzira na pol, etničko, vjersko ili kulturno porijeklo – može da pohađa školu u svojoj sredini, koja u potpunosti njeguje potencijal svakog deteta. U tom nastojanju, značajna je podrška UNICEF-a i u Bosni i Hercegovini u stvaranju uvjeta za kvalitetno obrazovanje i spriječavanje izdvajanja djece iz porodice i smještanje u velike ustanove.

Inkluzivno školovanje

Posljednjih godina sve više se priznaje činjenica da se pojedini učenici razlikuju od drugih kako po svojim interesima i motivima učenja tako i u pogledu njihove sposobnosti, individualnih snaga i mogućnosti percipiranja.

Imajući u vidu da svako dijete može naići na poteškoće u školi, inkluzija je područje i princip u okviru cjelokupne reforme sistema odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Djeca s razvojnim poteškoćama i drugim različitostima trebaju biti uključena u redovnu nastavu i cijenjena zbog onog što jesu. Canevaro i Luisa Zaghi (2008), ističu da, kad je u pitanju integriranje osoba sa posebnim potrebama u društvo i kulturna dešavanja, škola i u to svim njenim aspektima, zauzima veoma važno mjesto. Da bi se uspostavili uslovi za kvalitetnu integraciju svi sudionici odgojno-obrazovnog procesa, učenici, nastavnici, ostali uposlenici, roditelji i rukovodstvo imaju svoju ulogu i svoju zadaću. Prema Konceptiji devetogodišnjeg osnovnog odgoja i obrazovanja inkluzivno školovanje se odnosi na filozofiju obrazovanja koja promoviše obrazovanje za sve učenike prema njihovim mogućnostima, što zahtijeva temeljite promjene prije svega u razmišljanju ljudi, promjene u stavovima i odnosu prema različitostima, jer inkluzija nije nešto novo što se može napraviti ili osigurati. To je dugotrajan proces koji treba organizirano provoditi kako bi i rezultat bio stvaran za djecu s posebnim potrebama. Inkluzivno obrazovanje posmatrano je mnogo šire, kao proces uklanjanja prepreka u učenju i učešću za sve učenike, bez obzira da li se radi o fizičkoj ili socijalnoj inkluziji (ili uključenju) ili o inkluziji u učenju.

Individualno prilagođeni program

Prije svega, nastavni plan i program osnovne škole mora omogućiti kvalitetno obrazovanje za sve. Kao takav, on prepoznaje, priznaje, uvažava i odgovara na obrazovne potrebe, iskustva i interese svih učenika, bez obzira na spol, uzrast, etničku, socijalnu i vjersku pripadnost, sposobnosti, mogućnosti i ograničenja, uvažavajući, poštujući i razvijajući ljudska, dječja i obrazovna prava, obaveze i odgovornosti. On je inkluzivan, otvoren za djecu i odrasle, sa posebnim i drugim potrebama. U skladu sa savremenim obrazovnim trendovima, moderniziran je pristup planiranju i programiranju odgojno obrazovnog rada u osnovnoj školi.

Velik broj zemalja u Evropi i svijetu koristi i primjenjuje kurikularni pristup koji obuhvata, osim sadržaja, načina i uvjeta za izvođenje programa i odgovarajuće standarde koje treba dostići, te kriterije za vrednovanje kvaliteta i uspješnosti izvođenja programa (Marsh,1994.).

Jedna od osnovnih pedagoških intencija osnovne škole po koncepciji devetogodišnjeg osnovnog odgoja i obrazovanja jeste otvorenost, fleksibilnost i inkluzivnost, te u tome smislu i integracija i podrška učenicima sa teškoćama u učenju i usvajanju znanja. Integracija prevashodno treba biti usmjerena ka funkcionalnom uključivanju takvih učenika u redovni odgojno-obrazovni sistem osnovne škole, što podrazumijeva da se za učenike sa posebnim obrazovnim potrebama, odnosno za učenike koji nailaze na prepreke u učenju i učešću, razvijaju prilagođeni programi. Prilagođavanje podrazumijeva modificiranje programa redovne nastave u skladu sa sposobnostima, iskustvom, vodeći računa o motivaciji, emocionalnoj i socijalnoj zrelosti, kao i drugim važnim osobinama (kvalitetu pažnje, istrajnosti u radu, samokontroli) svakog pojedinog učenika.

Individualno prilagođeni program, kao i plan rada, razvijaju zajedno nastavnik i stručni tim za podršku učenika sa posebnim potrebama na nivou škole uz učešće roditelja. Provjeravanje, mijenjanje i unaprijeđivanje rada moguće je ostvariti samo kroz školsku praksu. Nastavni program mora odražavati učenikovu prirodu i njegove specifične potrebe. Zbog svega ovoga neophodno je "ispreturati" ustaljenju perspektivu (naravno ukoliko u razredu ima dijete sa posebnom potrebom/ama) u odnosu na ono što je moglo biti shvaćeno kao prepreka "dobroj didaktici"(Canevaro, 2008).

Individualiziranje nastave pretpostavlja istraživanje strategija i sredstava nastave, koji će biti takvi, da omogućuje organizaciju adekvatnih intervencija, prilagođenih individualnim potrebama. Sve ovo postaje još hitnije da se što prije primijeni u razredima škola, gdje se nalazi neko dijete/učenik sa insuficijencijom, ili sa teškoćama u usvajanju znanja (Pasquale i Maselli, 2008).

Planiranje i programiranje ukupnih aktivnosti koje podrazumijeva realizacija odgojno-obrazovnih ciljeva je složena i zahtjevna nastavnikova obaveza. Ako u odjeljenju ima i učenike s teškoćama u razvoju i učenju - sve postaje složenije i osjetljivije. Dobar programator brine o tome kako će izložiti znanje, kako će utvrditi ciljeve znanja, kakvim će redoslijedom iznijeti sadržaje, koje će sisteme verifikacije i vrednovanja primijeniti u pogledu procjene adekvatnosti registracije znanja od strane učenika (AA.VV. u obradi Bertolini i Dallari, 1988).

Osnovno je pitanje kako prilagoditi program učenicima koji se razlikuju po sposobnostima, iskustvu, motivaciji, emocionalnoj i socijalnoj zrelosti i drugim važnim osobinama (kvalitetu pažnje, istrajnosti u radu, samokontroli). Važno je da nastavnici odrede koji kurikulumi odgovaraju određenom djetetu (Marsh,1994). Program u uslovima integracije uputno je usmjeriti prema dvama specifičnim ciljevima, na zadovoljavanje specifičnih potreba i na sredstva za zadovoljavanje tih potreba. Prilagođeni program proizlazi iz okvirnog programa, stalno se prati i koriguje. U praksi se često susrećemo sa pojmom "prosječno dijete" i takvoj djeci se uglavnom prilagođava pedagoški rad. Međutim evidentno je, da se taj pristup mora iskorjenjivati i težiti ka nastavi koja će biti primjerena svakom djetetu, jer svako dijete je posebno.

Kad se govori o djeci sa posebnim potrebama misli se na širok spektar djece koja zahtijevaju diferencirane i individualizirane oblike učenja i poučavanja. Svako dijete sa posebnim potrebama ima pravo da izrazi svoju želju u vezi sa obrazovanjem.

Primjenjujući individualizirani pristup, moguće je odgovoriti na potrebe i mogućnosti svakog djeteta. Takav pristup ni jedno dijete ne dovodi u podređen položaj. „U mješovitim skupinama se saznaje da su razlike nešto prirodno i da potvrđivanje razlike svakome od nas može dobro doći“ (Henting, 1997).

Inicijativa da se svakom djetetu osigura školovanje prema njegovim sposobnostima, podrazumijeva da svako dijete bude uključeno u redovnu nastavu i dobije onoliko gradiva koliko može savladati, a uz to ono ima pravo i na individualno prilagođeni program. To znači da škola treba biti ”škola za sve” i mora se osigurati školovanje prema vlastitim sposobnostima. ”Slabo učenje nije samo učenikov, nego i nastavnikov problem, a i roditeljski” (Kyriacou, 1998, 131). Važno je uočiti šta je bitno, odnosno odlučujuće za napredovanje i osposobljavanje učenika za kasniji život i oko toga koncentrirati programske saržaje.

Umjesto orijentacije na prosjek Individualno prilagođeni program (kurikulum) mora polaziti od individualnih potreba. Po Konceptiji (2003/04) zasnovan je na pretpostavkama:

- Poznavanje realnog stupnja učenikovog znanja i njegovih sposobnosti
- Poznavanje karakteristika ličnosti djeteta koje mogu utjecati na brže ili sporije napredovanje (preosjetljivost, indiferentnost, razdražljivost, sklonost nepredvidivim reakcijama)
- Poznavanje dječijih želja, u čemu je uspješno
- Definiranje ciljeva odgojno-obrazovnog procesa u skladu s karakteristikama odjeljenja i individualnih potreba učenika
- Postavljanje kraćih ciljeva, slijeda prioriteta (socijalizacija, veoma jednostavni sadržaji, osjećanje sigurnosti, pa potom povećavanje zahtjeva)
- Po mogućnosti predvidjeti koliko učenik sudjeluje u realizaciji obaveza u okviru nastave.

Inkluzivno školovanje u Tuzlanskom kantonu

Jedna od važnih oblasti u reformi obrazovnog sistema je stvaranje inkluzivnog obrazovanja, obrazovanja koje će biti u funkciju učenika i njihovih razvojnih i obrazovnih potreba. Da bi se to ostvarilo stvorene su i zakonske pretpostavke. Članom 48. Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju TK precizirano je da se

obrazovanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama odvija se u redovnim osnovnim školama, na osnovu principa integriranog obrazovanja, što znači da svi učenici, uključujući i učenike sa posebnim potrebama imaju pravo da budu u redovnom razredu, a da je što je moguće više, obrazovanje djece sa posebnim potrebama integralni dio obrazovnih aktivnosti u razredu.

U pravcu tih nastojanja sve veću važnost dobijaju načini na koje se inkluzivno obrazovanje doživljava i organizira. Integracija treba biti shvaćena kao jedno kontinuirano istraživanje zasnovano na jednom realnom planu što znači da mora biti u relaciji sa ekonomskim zbivanjima, političkim, etičkim i kulturološkim. U prošlosti su specijalne škole predstavljale važan korak koji je inicirao ukidanje vijekovne socijalne isključenosti djece sa smetnjama i oštećenjima u razvoju. Međutim, dogradnjom i diferenciranjem sistema specijalnog školstva, stečena su i saznanja koja ukazuju da formiranje grupa sastavljenih samo od djece ometene u razvoju dovodi do smanjenja ili čak izostajanja važnih iskustava iz oblasti socijalnih odnosa (Jablan i Hanak 2007). Stoga „segregacijsku filozofiju ”odvojenih a jednakih” sve više potiskuje i zamjenjuje ideja ”jednagog starta tj. pružiti svima mogućnost da se uključe u redovne (normalne) tokove života i rada (Biondić, 1993, 54).

Transformacijom specijalne škole u resurs centar, odnosno Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju nastojalo se pružiti pomoć u cilju realizacije inkluzivnog školovanja, odnosno jednakog obrazovanja za sve, bez obzira na godine, mjesto stanovanja, ekonomsku situaciju, spol. Primarna zadaća Zavoda i dalje je obrazovanje i produženi stručni defektološki tretman za učenike sa lakom, umjerenom i težom mentalnom retardacijom i djecu sa autizmom, koji zbog svoje specifičnosti ne mogu pohađati redovne osnovne škole. Novina je ustanovljenje Odjela za dokumentaciju i edukativnu inovaciju. Uz podršku "Educaid-a"³ a po ugledu na Dokumentacione Centre i informacije o resursima za smanjenje hendikepa⁴ i na Dokumentacione Centre za Integraciju⁵ u Italiji, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona je iniciralo i realiziralo formiranje Odjela za dokumentaciju i edukativnu inovaciju. Odjel je ustanovljen 2009. godine kao integralni i zvanični dio JU Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju. Misija Odjela je dokumentiranje pozitivnih inkluzivnih praksi. Svojim djelovanjem i rezultatima Odjel je zauzeo značano mjesto u obrazovnim strukturama Tuzlanskog kantona jer promoviranje kontinuiranog istraživanja i mogućnost pristupa i djeljenja informacija znatno pomaže roditeljima, socijalno-zdravstvenim uposlenicima i zaposlenim u školama.

Tako Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju predstavlja mjesto:

- inovacije u procesu inkluzije;
- pronalaženja savremenih rješenja u procesu inkluzije učenika sa posebnim potrebama u redovne škole;
- formiranja dokumentacije o iskustvima u realizaciji procesa inkluzije;
- istraživanja najboljih rješenja za inkluziju;
- susreta članova porodica, nastavnika, defektologa, zdravstvenih radnika i socijalnih službi radi traženja najboljih rješenja u procesu inkluzije.
- istraživačko mjesto, mjesto inovacije i mjesto koje će povezivati druge strukture i druge teritorije.

S ciljem da se stvore uvjeti, da se unaprijedi metodološka, kadrovska i materijalna organizacija rada u području uključivanja djece sa teškoćama u razvoju u redovan školski sistem (inkluzivno obrazovanje) Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju zamišljen je da bude mjesto različitih susreta između osoba sa potrebama, osoba sa kompetencijama i osoba sa različitim profesijama (*osobe sa onesposobljenjem, porodice, nastavnici, zdravstveni radnici i administrativni radnici*). Zadatak Odjela je da bude organizator memorije (pamćenja) (*Pohranjivanje pojedinačnih zbivanja koristi da se isti smjeste u jedan okvir iz kojeg je potom moguće, pozivajući se na prošlost, potpomaći se s njima pri iskorištavanju različitih perspektiva*). Očekuje se da će biti istraživačko mjesto, mjesto inovacije i mjesto koje će povezivati druge strukture i druge teritorije (*Prikupiti sva "znanja" i vrednovati ih; Preraditi postojeća iskustva u znanja; Transformisati akademska znanja u korisne instrumente sa kojima bi se intervenisalo na realnim slučajevima*). Cilj je da se projektuju efikasne intervencije ne za hitne slučajeve, već za duge periode.

³ Nevladina organizacija "Educaid"³ iz Riminija pod tehničkim rukovodstvom dr. Alfreda Camerinija, uz stručnu podršku prof. Andrea Canvearo sa Univerziteta iz Bolonje

⁴ Centri di Documentazione e le informazioni sulle risorse per la riduzione degli handicap u

⁵ Centro di Documentazione per l'Integrazione, M. Luisa Zaghi, CDI Crespellano (Bo)

Metodolški okvir istraživanja

U mnogim zemljama svijeta, pa i Bosni i Hercegovini, istražuju se fleksibilniji modeli organizacije ukupnog rada u školi s ciljem da sva deca, što znači i deca sa smetnjama u razvoju, pohađaju iste škole i da se bolje shvate teškoće na koje djeca nailaze tokom školovanja.

Vodila se kontinuirana kampanja podizanja svijesti u Bosni i Hercegovini. U Tuzlanskom kantonu obuhvaćeno je blizu 80 odsto stanovništva, što je uticalo da je znatno promjenjeno mišljenje i ponašanje o prihvaćenosti ideja da djeca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom budu uključena u redovne škole i društvo uopće.

S namjerom da se snimi stanje inkluzivnog obrazovanja i provjeri rad sa djecom s posebnim potrebama u osnovnim školama TK te odrede škole u kojima postoje uslovi za razvoj inkluzivnih odjeljenja, obavljeno je istraživanje u koji su uključeni pedagozi Pedagoškog zavoda, stručnjaci Odjela za dokumentaciju i edukativnu inovaciju Zavoda za odgoj i obrazovaje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla i stručni saradnici Ministarstva obrazovanja nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona.

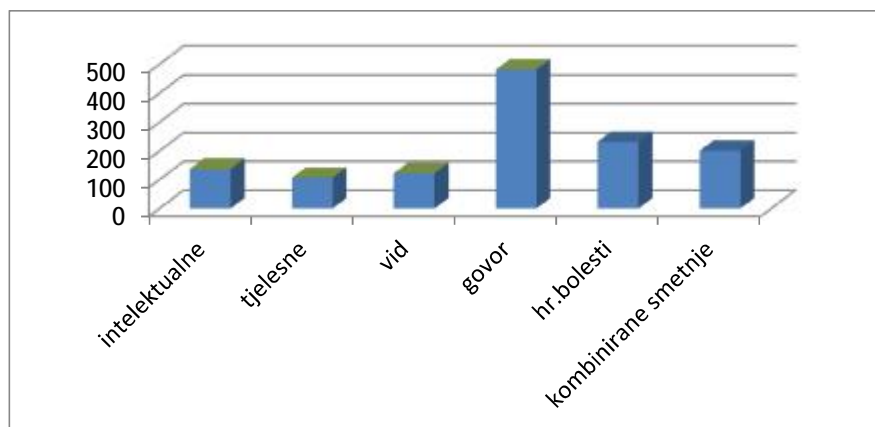
S namjerom da se provjeri da li je svakom djetetu u Tuzlanskom kantonu omogućeno da bude uključeno u redovnu nastavu, da dobije onoliko gradiva koliko može savladati, i to po prilagođenom plani i programu, te da se provjeri uloga Odjela za dokumentaciju i edukativnu inovaciju, realizirano je obimnije istraživanje kojim je obuhvaćeno 85 osnovnih škola (48 632 učenika) u 13 općina Tuzlanskog kantona. Rad na istraživanju je trajao od 2010. do 2013.

Istraživanje je longitudinalnog karaktera uz primjenu deskriptivne metodologije.

Rezultati istraživanja

Obrazovanje djece sa posebnim potrebama u Tuzlanskom kantonu provodi se u skladu sa Okvirnim zakonima u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini uz uvažavanje principa inkluzivnosti u obrazovanju. Stvorene su zakonske pretpostavke da svako dijete bude uključeno u redovnu nastavu i dobije onoliko gradiva koliko može savladati, a uz to ono ima pravo i na individualno prilagođeni program. Međutim, proces reforme obrazovanja teče sporo. Glavni razlog tome je što obrazovne vlasti teško prihvataju činjenicu da obrazovanje nije potrošnja nego primarna proizvodnja čiji su efekti dugoročno ulaganje u procese koji će rezultirati drugim potrebnim proizvodima.

Rezultat kampanje podizanja svijesti o prihvaćenosti ideja da deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom budu uključena u redovne škole je kontinuiran rast broja upisa djece sa razvojnim poteškoćama u redovne osnovne škole. Rezultati govore da je školske 2009/2010.godine 1314 učenika sa posebnim razvojnim poteškoćama i drugim različitostima bilo uključeno u redovan nastavni proces.

Slika 1. Grafički prikaz: Zbirni podaci - Djeca sa posebnim potrebama i drugim različitostima

Sve više škola upisuje i uključuje u redovnu nastavu djecu sa razvojnim poteškoćama. Planiranje i programiranje ukupnih aktivnosti koje podrazumijeva realizacija odgojno-obrazovnih ciljeva je složena i zahtjevna nastavnikova obaveza. Ako u odjeljenju ima i učenike s teškoćama u razvoju i učenju - sve postaje složenije i osjetljivije. Osnovno je pitanje kako prilagoditi program učenicima koji se razlikuju po sposobnostima, iskustvu, motivaciji, emocionalnoj i socijalnoj zrelosti i drugim važnim osobinama (kvalitetu pažnje, istrajnosti u radu, samokontoli).

Važno je da nastavnici odrede koji kurikulumi odgovaraju određenom djetetu (Marsh,1994.). Stoga su mnoge škole same tragale za informacijama i organizirale dodatne edukacije kako bi omogućili nastavnicima da razumiju promjene u obrazovanju i da se osposobe prilagođavanju sistema obrazovanja individualnim potrebama svakog djeteta, "...mnogo djece imalo bi bolji uspjeh u školi kad bi im se dopustilo da napreduju svojim vlastitim tempom" (Dryden & Vos, 2001:513). Nastavnici i stručni saradnici koji rade sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama u osnovnoj školi, prošli su dodatnu edukaciju i seminare o inkluzivnom obrazovanju. Međutim, znanja sa kojima raspolažu nastavnici su „skromna“.

“Iskustva vezana za inkluzivnu nastavu u našoj školi su pozitivna u smislu da skromnim zanjima koja posjedujemo uspijevamo učenicima sa posebnim potrebama obezbjediti prijatno okruženje i prihvaćenost od strane drugih učenika, a prilagođenim programima uvažavamo i razvijamo njihove intelektualne mogućnosti. Istina je da je rad sa ovom djecom otežan jer je broj učenika u odjeljenju od 29 – 31, a nedostaje nam i stručna pomoć, jer edukacije same po sebi nisu dovoljne. Ovoj djeci treba mnogo, mnogo više“⁶.

U organizaciji dodatne edukacije i seminara o inkluzivnom obrazovanju značajan doprinos dale su nevladine organizacije, potom oni koji su najodgovorniji. Od maja 2009.godine do februara 2013.godine Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju je u saradnji sa Pedagoškim zavodom Tuzlanskog kantona i Društvom ujedinjenih građanskih akcija –Sarajevo organizovao obuku za 705 nastavnika osnovnih škola.

Za 589 učenika ili za 39,60% od ukupnog broja evidentiranih učenika, urađen je prilagođeni program. Individualno prilagođeni program kao i plan rada trebalo bi da razvijaju zajedno

⁶ Mišljenja nastavnika Osnovne škole „Jala“

nastavnik, pedagog-psiholog, defektolog i roditelj. Rezultati istraživanja uglavnom otkrivaju da u izradi prilagođenog programa uvijek je uključen defektolog, u 77,84% slučajeva pedagog-psiholog, dok je učešće nastavnika i roditelja zanemarljivo. U 45% škola na području Kantona formiran je tim za inkluzivnu nastavu kojeg čine učitelj, pedagog-psiholog, defektolog i po potrebi specijalizirani stručnjaci za određenu oblast.

Tabela 1: Broj učenika koji rade po prilagođenom nastavnom planu i programu

TUZLANSKI KANTON – Zbirni pokazatelji									
Broj učenika sa prilagođenim programom				Prilagođeni program izrađuju					
	Razredna nastava	Predm. nastava	Ukupno	Učitelj		Pedagog-psiholog	Defektolog	Roditelj	Direktor
Ukupno	255	334	589	112		65	21	22	3
%	39,60			8,24		77,84	100	1,47	3,52

Kvalitativnom analizom podataka dobijenih iz Intervjua i fokus grupa, došlo se do niza pokazatelja i podataka koji daju sveobuhvatniji uvid u trenutno stanje i pružaju osnovu za izvođenje zaključaka i preporuka koje proizlaze iz stavova i mišljenja roditelja i odgajatelja.

Za ilustraciju mogu poslužiti pokazatelji iz općine Čelić. Naime do 2007./2008. školske godine na području ove općine djeca koja imaju razvojnih poteškoća uopće nisu bila uključena odgojno-obrazovni proces. Zahvaljujući kampanji podizanja svijesti i lobiranju roditelja, nadležno ministarstvo je istrajalo u obezbjeđivanju kadrovskih i drugih uslova, te je školske 2007/2008. godine u prvi razred upisano pet učenika različite hronoške dobi i sa različitim razvojnim poteškoćama (lakša mentalna retardacija, umjerena mentalna retardacija, slijepa i slabovidna djeca). Najmlađi učenik imao je šest, a najstariji trinaest godina. U početku su svi bili u jednom odjeljenju.

Naredne godine upisan je još jedan učenik (šest godina starosti) u prvi razred te se nastava organizirala za šest učenika u kombinovanom odjeljenju. Početak je bio težak i zahtijevao je maksimalan angažman defektologa, pedagoga-psihologa i drugih uposlenika škole. Nakon početnog prilagođavanja slijepi i slabovidni učenici uključeni su u Zavod za slijepe i slabovidne učenike Tuzlanskog kantona gdje su naučili i osposobili se da rade i uče po Braille pismu. U cilju kvalitetnije podrške i uspješnog odgoja i obrazovanja ove djece uspostavljena je saradnja i sa nevladinom organizacijom „Koraci nade“⁷. U narednom periodu neki od učenika u skladu sa

⁷ Centar za djecu sa višestrukim smetnjama KORACI NADE Tuzla, <http://www.koracinade.ba/>

njihovim sposobnostima integrirani su u redovna odjeljenja. Na početku to je bila poluintegracija, gdje su učenici slijepi i slabovidni pohađali nastavu engleskog jezika i izbornog predmeta u redovnim odjeljenjima po jedan čas sedmično.

Nakon toga slijepi učenik je potpuno integriran u redovno odjeljenje petog razreda, gdje je pohađao nastavu po redovnom planu i programu. Uspješno je završio V razred Osnovne škole. Sada pohađa VI razred po redovnom nastavnom planu i programu. Uspješno je integriran i prihvaćen je od strane svojih vršnjaka i nastavnika. Nastavno gradivo savladava uz pomoć „Brajevice“. Jedan učenik VI razreda (odjeljenje učenika sa posebnim potrebama) trenutno je u poluintegraciji, pohađa nastavu Tehničkog odgoja i Likovne kulture u redovnom odjeljenju jedan čas sedmično. Zahvaljujući roditeljima i uposlenicima škole ova djeca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom nisu ostala skrivena iza zatvorenih vrata.

Danas, evo već šestu godinu, djeca redovno pohađaju školu, družu se sa drugom djecom u školi, bilježe svoje rezultate i uspjehe, redovno učestvuju u školskim aktivnostima, priredbama, jubilejima, recituju, pjevaju, glume na školskim priredbama, učestvuju u takmičenjima.

Uspješnom saradnjom svih nastavnika, defektologa, pedagoga-psihologa, menadžmenta škole ovo odjeljenje zaista bilježi svoje velike rezultate, dio je svih školskih aktivnosti.

Jedan učenik je svoju medalju, koju je osvojio na takmičenju u Braille pismu, poklonio školi. Njegova medalja krasi hol škole.

Roditelji su takođe zadovoljni radom sa njihovom djecom. Osjećaju se veoma ponosno i sretno što su njihova djeca uključena u obrazovanje, što se družu sa djecom, aktivno učestvuju u svim školskim aktivnostima. Sretni su što njihova djeca kao i sva druga ostvaruju svoje pravo na odgoj i obrazovanje.

To potvrđuju svojim iskazima:

Roditeljka N.F.: „Zadovoljna sam što moje dijete pohađa školu. Posebno sam sretna što ide u redovno odjeljenje i pohađa nastavu Tehničkog odgoja i Likovne kulture jedan čas sedmično. Ponosna sam što nastavnica likovnog odgoja ističe njegove likovne radove u holu škole. U školi je naučio izvršavanje svojih obaveza. Veoma je vrijedan i odgovoran u izvršavanju svojih radnih obaveza. Komunikativan je i samostalan. Raduje se dolasku u školu. Nikad ne zaboravlja obilježavanje nekih važnijih događaja (praznika, jubileja, rođendana svojih vršnjaka, učiteljice, odlaska na redovne kontrole ljekara..). Osjetila sam kod njega veliku ljubav prema svojim vršnjacima. U razgovoru sa njim sam osjetila njegovu veliku želju da upiše Srednju školu i Fakultet“.

Roditeljka F.M.: „Osjećam se veoma ponosno što je moja djevojčica u školi. Što je uključena u svakodnevne školske aktivnosti. Sretna sam što moja kćerka ima razvijene sposobnosti u opažanju događaja i situacija. Razumije zahtjeve koji joj se upućuju. Odgovorna je i savjesna u izvršavanju svojih radnih obaveza. Raduje se dolasku u školu. Jako je uredna. Za mene je veoma važno što je moja kćerka postala samostalna. Što je meni mnogo olakšalo da se više posvetim u obavljanju drugih porodičnih obaveza. Moja kćerka je sretna, vesela, ostvaruje uspješnu komunikaciju sa svojim vršnjacima. Voli svoje drugove iz razreda, veoma je povezana sa njima“.

Roditeljka R.I.: „Odkako je moje dijete uključeno u obrazovanje za mene kao roditelja je veoma dobro. Veoma sam zadovoljna uspjehom svoga sina. Kod moga sina se svakim danom javlja velika želja i nestrpljenje za dolazak u školu. Njegov boravak u školi za mene znači veliki uspjeh,

zato što je u školi sa drugom djecom. Veoma sam ponosna na rezultate koje moje dijete postiže u školi. Boravak u školi kod njega je stvorio samostalnost, odgovornost i obavezu izvršavanja školskih zadataka. Jako sam sretna što moj sin uspješno pohađa školu. Ponosna sam što učestvuje u školskim priredbama“.

Roditeljka N.H.: *„To što je moje dijete uključeno u obrazovanje za mene znači sve. Znači mi što ima školsku torbu. Sretna sam kad je vidim na školskoj priredbi. Osjećam se sretnom što ima kvalitetnog učitelja. Prezadovoljna sam njenom komunikacijom i socijalizacijom. Što je usvojila đачke navike. Raduje se dolasku u školu. U velikoj mjeri se osamostalila od mene. Najviše voli likovno i tjelesni odgoj. Vrlo sam sretna što je naučila da prepozna uloge i funkcije nastavnika, učitelja, pedagoga-psihologa, direktora“.*

Zaključak

Škola ima veoma bitnu ulogu u nastojanju uključivanja djece sa posebnim potrebama u škole i u društvo uopće. Kada se govori o školi podrazumijevaju se sve njene komponente: učenici, učitelji, stručni saradnici, roditelje. Svi oni imaju nezamjenjivu funkciju u izgradnji osnovnih uslova za rad i život bez izolacije i marginalizacije.

Putem zakonskih rješenja pokušava se pospješiti razumijevanje inkluzivnog školovanja. Međutim inkluzivno školovanje u svojoj punini može se ostvariti samo uz pravilnu politiku obrazovanja i usavršavanja nastavnika. Ulaganje u zapošljavanje i usavršavanje stručnih saradnika, nerazmjerno je s multiplicirajućim učincima unapređivanja kvalitete školstva uopće a pogotovo ako se želi razvijati mreža podrške inkluzivnom obrazovanju.

Mora se omogućiti nastavnicima da se razvijaju, da ostave prostor za osjećaje a da pritom ne zaborave da su profesionalci.

Na dječije ponašanje ne treba gledati kao na bolest (Oaklander,1996).

Kvalifikovani učitelji su ključ uspješnog inkluzivnog obrazovanja, zato je neophodno omogućiti učiteljima i drugim uposlenicima u školama različite načine edukacije na koje se mogu povezati teorijska znanja sa praksom. Teorijski način edukacije treba biti interaktivan i multidisciplinaran, treba stvarati prilike za osobno istraživanje i produbljenje znanja. Dokumentiranje (pisanje) iskustva iz prakse također je značajno, to je jedan od načina da ono što je već viđeno, učinjeno, omogućiti „sedimentiranje“ iskustva kako bi u narednom periodu dalo nove podstreke i mogućnosti za kreiranje obrazovnog ambijenta kao mjesta gdje se djetetu stavljaju na raspolaganje instrumenti i materijali koji će biti u stanju da stimuliraju dječju senzibilnost. Iskustva vezana za inkluzivno školovanje u Tuzlanskom kantonu publikuju se u časopisu "Školske priče", časopis za nastavnu, edukacijsko-korektivnu, re/habilitacijsku, pedagoško-psihološku, socijalnu i medicinsku teoriju i praksu.

Važno je istaći da u školi i u ostalim edukacijskim ustanovama, opći kvalitet edukacije postaje bolji ukoliko se radi i sa djecom sa posebnim potrebama. „Zadaća je obrazovanja istodobno poučavati o raznolikosti ljudskog roda, ali i odgajati svijest o sličnostima među ljudima i njihovoj međuovisnosti“.(Delors i sur..1998, 104).

Nadležne stručne institucije, a posebno Pedagoški zavod, trebaju znatno unaprijediti sistem pomoći, praćenja, usavršavanja i vrednovanja nastavnika i stručnih saradnika u školama. Za tu svrhu trebaju osigurati odgovarajuće stručnjake koji svojim stručnim referencama i profesionalnim odlikama garantiraju doraslost takvoj ulozi. Pitanje je koliko i da li su zaista svi

profesionalci i da li su spremni poželjeti dobrodošlicu djeci sa razvojnim poteškoćama i prihvatiti ih isto kao nekog ko je isti kao i drugi.

“Razgovarajući s njom na trenutak sam zaboravila na svoje stanje invalidnosti, jer me njen pogled nije odvajao od drugih. Razgovarala je sa mnom kao sa osobom koja nema neke posebne potrebe. Dok recimo neke osobe koje me prvi put vide, ostave svoj pogled na meni i posmatraju me tako čudno, pa se i ja poslije pitam “Šta je to tako čudno na meni, pa neke prolaznike ostavim bez daha?”” (Karić, 2012)⁸

Inkluzivno školovanje razvija se u jednom razdoblju teškog napada na društveni sistem, u kojem je jedini kriterij kojeg sistem koristi, kriterij koštanja: neproduktivni troškovi se moraju svesti na minimum. Imajući i to u vidu težilo se na osnovu rezultata istraživanja odrediti škole u kojima postoje uslovi za razvoj inkluzivnih odjeljenja, što je u učinjeno. Međutim, pitanje je koliko oni koji odlučuju to razumiju i da li su zaista spremni tražiti kompromis od sistema umjesto od subjekta, tražiti vrijednost u subjektu i od njega polaziti. Očito je da se vrijednost traži u sistemu, jer prepoznati su potencijali sa kojima raspolažu škole a koje obrazovane vlasti, do sada, a zbog različitih razloga nisu znale ili htjele da se koriste.

Bibliografija

- AA.VV. u obradi Bertolini, P. Dallari, M. (1988). *Granice pedagogije*. Izdavač: La Nuova Italia.
- Biondić, I. (1993). *Integrativna pedagogija, Odgoj djece sa posebnim potrebama*. Zagreb: Školske novine.
- Canevaro, A. (1991). *Obrazovanje profesionalnog edukatora*. Rim: La Nuova Italia Scientifica
- Canevaro A. (2002). *Sulla memoria*, in A. Bergonzoni, M. Cervellati e M. Serra (a cura di), *Documentare tra memoria e desiderio*, Carpi, Nuova Grafica.
- Canevaro, A. Luisa Zaghi, M. (2008). *Značaj integracije i škola u savladavanju obaveznih školskih predmeta i deficit*. Bologna: Università Degli Studi Di Bologna Dipartimento Di Scienze Dell' Educazione.
- Canevaro, A. (1986). *Hendikep i identitet*. Bolonja: Cappelli.
- Delors, J. etc. (1998). *Učenje blago u nama*. Zagreb: Educa.
- Drayden, G., i Vos, J. (2001) *Revolucija u učenju*, Educa, Zagreb.
- Freire, P. (1967). *Pedagogija potlačenih*. Milano: Mondadori.
- Freire, P. *Odgoj i obrazovanje kao praksa slobode*, Mondadori, Milano, 1973.
- Glasser, W. (1999). *Nastavnik u kvalitetnoj školi*. Zagreb: Educa.
- Gossen, D. & Anderson, J. (1996). *Stvaranje uvijeta za kvalitetne škole*, Zagreb: Alinea.
- Hadžić-Suljkić, M. (2002). Model of permanent teacher education for work with children with special needs. U (ur.). *Zbornik radova 21. International Scientific Conference on Development of Sciences, 2. knjiga*, Portorož.
- Hadžić-Suljkić, M. (2005). Važnost uloge nastavnika kao nositelja promjena. U N. Tatković (ur.) *Zbornik znanstvenih i stručnih radova, Četvrti dani Mate Demarina*. Brijuni-Pula, 2003 (129-141). Pula: isoka učiteljska škola u Puli.
- Hadžić-Suljkić, M. (2011). Nove paradigme osnovne škole, U A. Dozić, (ur.) *Zbornik radova*, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2011. (133-143). Tuzla: Filozofski fakultet.

⁸ Karić Fikreta je dvadesetogodišnja djevojka sa cerebralnom paralizom

- Henting, H.(1997). *Humana škola*. Zagreb:Educa.
- Jablan , B. Hanak N. (2005). Iskustvo kao faktor promena stavova dece sa vidom prema slepoj deci (prilog ideji inkluzivnog obrazovanja). *Istraživanja u defektologiji, broj 7, str. 15 – 28* , Beograd: Defektološki fakultet.
- Karić, F.(2012). *Djevojka sa bisernom suzom*. Gračanica: Fikreta Karić.
- Kyriacou,C. (2001). *Temeljna nastavna umijeća*.2.dopunjeno izd. Zagreb:Educa.
- Marsh, C.(1994). *Kurikulum, Temeljni pojmovi*. Zagreb: Educa.
- Miller,B. (2000). *Komunikacija sa djecom.*, Sarajevo: ABC Fabulas.
- Oaklander V.(1996). *Put do dječijeg srca*. Zagreb:Školska knjiga.
- Freire, P. (1971). *Pedagogija potlačenih*. Milano: Mondadori.
- Zaghi, L. (2000). *Centri di Documentazione nel percorso verso l'integrazione delle persone in situazione di handicap*, in F. Antinori (a cura di), *Autonomia, formazione e inserimento lavorativo dei disabili*, Padova: Cleup.

Dokumenti:

- Sužbene novine Tuzlanskog kantona (2004) *Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju Tuzlanskog kantona*, Tuzla:Skupština Tuzlanskog kantona.
- Sužbene novine Tuzlanskog kantona (2005) *Zakon o izmjenama i dopunama zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju Tuzlanskog kantona*, Tuzla:Skupština Tuzlanskog kantona.
- Sužbene novine Tuzlanskog kantona (2008) *Zakon o izmjenama i dopunama zakona o osnivanju javne ustanove Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju u Tuzli*.Tuzla:Skupština Tuzlanskog kantona.
- Koncepcija devetogodišnjeg osnovnog odgoja i obrazovanja*,(2006) Mostar:Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.
- Sužbene novine Tuzlanskog kantona (2005). *Pravilnik o procjenmi sposobnosti i određivanju podrške djeci i mladima sa posebnim potrebama*. Tuzla: Ministarstvo obrazovanja, nauke kulture i sporta.